

Problematicnost govora o politični odgovornosti intelektualcev

RUDI RIZMAN

"...an intellectual is anyone who takes a committed interest in the validity and truth of ideas for their own sake, ...everyone must be considered to some small extent at least to have something of the intellectual in them."

(Alain Montefiore, Oxford)

Profesionalna samorefleksija je pri nas še daleč od tistega stanja, ki ga poznamo v drugih, v tem pogledu bistveno bolj razvitih okoljih (čeprav lahko tudi tam slišimo, da so še daleč od optimalnega oziroma zelenega stanja). Vzemimo take (intelektualne) poklice, kot so to zdravniki, univerzitetni učitelji, pravniki, nemara tudi duhovniki itn. Še huje je, če se kdo od zunaj, zaradi storjene škode ali drugih nemarnosti, obregne (tj. kritizira na primer z neizpodbitnimi argumenti) vanje. Ni potrebno posebej podčrtati, da sta zaradi takšne minimalne tolerance na koncu v bistvu oškodovana tako ena kot druga stran. Ne bomo se spuščali v razloge, zakaj in od kod tako stanje, in da bomo prav gotovo še dolgo priča tako upravičenim kot tudi neupravičenim poskusom družbe (oziroma njenih posameznih delov), da po eni strani intervenira v dogajanje poklicnih podsistemov, kakor tudi, da se ti po drugi strani zavarujejo s sklicevanjem na avtonomijo in to tako takrat, ko za to obstajajo dobri razlogi, kakor tudi takrat, ko teh razlogov ni ali jih vsaj ni mogoče upravičiti.

Seveda o tem problemu ni mogoče govoriti nasploh in ne da bi kaj povedali o konkretnem družbenem kontekstu in političnih okoliščinah položaja intelektualnih profesij. V avtoritarni družbi dobijo ta vprašanja povsem drugačen predznak, kot pa na primer v odprti demokratični družbi. To, da so nekatera od omenjenih vprašanj prej tabu kot ne, priča o tem, da t.i. tranzicija sama po sebi še ne pomeni, da bomo lahko naredili korak naprej v kreptvi samorefleksije intelektualnih profesij in njihovi družbeni izpostavljenosti (seveda samo preko legitimnih družbenih procedur in za vse enako veljavnih pravil igre). Spodbude, da bi lahko oba v tem kontekstu omenjena pola premagala svojo negativno zgodovinsko (in v marsičem politično) dediščino, bodo seveda morale priti tako od znotraj kot od zunaj. Pri tem pa bi težko uganili, koliko časa nam bo vzelo, da se bomo, poleg vsega drugega, tudi v tem pogledu namesto v neskončno ponavljajočem se stanju tranzicije znašli v stanju bolj ali manj transparentne normalnosti.

Naš nadaljnji sociološki premislek o vlogi in odgovornosti inteligence bomo oprli na zgoraj postavljeno in nekoliko aktualno (vendar upamo, da ne tudi preveč poenostavljeno) predstavitev problema te obravnave.

Odkar je prejšnje stoletje vrglo v javno uporabo pojem intelektualca oziroma intelektualcev, sta se njihovo število in družbena vloga neprenehoma povečevala. Seveda temelji njihova moč predvsem na prepričevanju in ne predvsem (posredno vendarle?) na zapovedovanju in prisili. Vendar ti učinki in moč niso vedno vidni tudi na prvi pogled, ker se pokažejo časovno veliko pozneje in morda še takrat prej v latentni kot v manifestni obliki. Vzemimo njihovo prisotnost in vpliv na takih področjih družbe,

kot so izobraževanje oziroma šolstvo, v medijih, zdravstvu, zakonodaji, sodstvu, politiki, ekonomiji itn. V davni in ne samo davni preteklosti so služili vladarjem, od katerih so bili odvisni njihovo materialno preživetje in pogoji dela, medtem ko so si v novejšem času uspeli izboriti bolj avtonomen položaj. Ameriški analitik vloge intelektualcev Russell Jacoby na primer sodi, da je njihov današnji prepoznavni znak "univerzitetni naslov". Fizična in materialna odmaknjenost (neodvisnost?) od vladarja jim daje danes več priložnosti za kritično držo, čeprav je po drugi strani res, da so moderni družbeni sistemi hkrati razvili tudi nove politične mehanizme njihovega podrejanja in nevtralizacije njihovih idej, če so te postale preveč nevarne za določen režim.

Intelektualci so se nemalokrat zatekali k uporabi znanih (Platonovih) "plemenitih laži". Jean-Paul Sartre je zamižal najmanj na eno oko pri nekaterih zločinih stalinizma, da to ne bi škodovalo interesom francoskega delavskega razreda. Pri tem ga seveda še zdaleč ne mislimo predstaviti kot izjemo med intelektualci, še manj kot prepoznavni slog samo t.i. "levih" intelektualcev. V takih primerih se takoj zastavi vprašanje, ali določena politična zainteresiranost ne pomeni hkrati tudi resne blokade intelektualne držbe, ki se praviloma sklicuje na resnico. Od koga drugega, če ne od intelektualcev, lahko pričakujemo, da bodo razgaljali laži vsakokratnih ideologij ali naskakovali etabrirane *Weltanschauungen*? Ravno Karl Mannheim, eden najboljših opisovalcev sociološkega fenomena intelektualcev, je v njihovi družbeni neujetosti, predvsem pa v tem, da se lahko postavijo na najširše stališče, videl njihov najbolj bistveni in opravičljivi razlog obstoja.

Pravi intelektualec je večni popotnik in univerzalni tujec: ti dve najširši sociološko pojmovani determinanti mu odpirata možnosti široke kognitivne izbire in moralne neodvisnosti. To izbiro si mora vsak intelektualec izboriti sam: če nima možnosti izbire, potem nima kot intelektualec kaj početi. Vendar, kot je opozarjal Karl Mannheim, mora obstajati možnost izbire tudi še potem, ko se je že odločil. Intelektualci so v stalnem sporu s prevladujočim javnim (*native*) mnenjem, pogosto celo predmet javnih moralnih pogromov in stigmatizacije. Vendar tega ne gre jemati tragično: ameriški sociolog Erving Goffman se je v tej zvezi dobro pošalil in zadel bistvo, ko je stigmatizacijo (intelektualcev) ponazoril z berglo, s katero bo znal pravi intelektualec preprosto zaigrati "golf". Po njegovem je univerzalno mišljenje pri intelektualcih mogoče šele iz dveh ključnih kognitivnih determinant, tj. realnosti odtujitve in tujstva. Glavna nevarnost taki načelni drži intelektualca je neotribalizem, ki priznava samo "naše", t.j. "plemenske" resnice in konsenze o tem, kaj je pravilno in kaj narobe oziroma kaj velja za lepo in kaj za grdo. V tem smislu med intelektualci, ki se vidijo v službi Napredka, in intelektualci, ki nastopajo izključno v imenu Naroda, ni posebne razlike.

Po mnenju francoskega sociologa Alaina Touraina pripadajo intelektualci, ki so na primer od Medičejcev naprej služili ali bili pripravljene služiti prosvetljenim vladarjem, preteklosti. Najpozneje od 20. stoletja naprej sta množični proizvodnja in potrošnja prispevali k zniževanju kulturnih meril in najrazličnejšim iracionalizmom. Številne intelektualce je tako družbeno stanje pripeljalo do radikalne kritike modernosti in obenem do njihovega marginalnega položaja v družbi. Nadaljna konsekvence take kritične držbe intelektualcev je botrovala njihovemu spoznanju, da je "delanje politike", t.j. organiziranje ljudi in stvari, nekaj povsem drugega kot "organiziranje idej". György Konrad govori v tej zvezi o dveh različnih svetovih: o svetu profesionalne politike na eni in svetu kulturne (anti)politike na drugi strani. Gre za odnos, ki ga je mogoče ponazoriti z dvema različnima "planinama": nobena od njiju ni zainteresirana za to, da bi zamenjala mesto druge ali da bi jo preprosto odstranila. George Orwell je imel morebiti v mislih nekaj podobnega, ko je zapisal, da se pisatelj v politiki angažira kot državljani in kot človeško bitje, in ne v prvi vrsti kot pisatelj.

V sociološki literaturi lahko o intelektualcih najdemo številne in med seboj nasprotujoče si definicije. Nič ne zaostajajo za njimi tipizacije, ki intelektualce razvrščajo po kriterijih, ki so jim ti pač naklonjeni. Med bolj prepričljivo, čeprav nekoliko poenostavljeno se uvršča delitev na politične in kulturne intelektualce. Tako bi v prvo skupino sodila na primer Jean-Paul Sartre in Noam Chomsky, v drugo pa Ortega Y Gasset, T. S. Eliot in Edmund Husserl. Nema lokrat pride med obema "taboroma" do napetosti ali celo do izlivov sovraštva. Prvi obtožujejo druge za hipokrizijo in "intelektualizem", medtem ko drugi očitajo prvim *trahison des clerc* (Julien Benda) in predvsem neljalnost do njihovega intelektualnega poslanstva.

Na prvi pogled govori več argumentov v prid t.i. kulturnim intelektualcem: njihovo (sicer iluzorno) prepričanje v neodvisnost od politike in vera v skoraj absolutno suverenost literature, umetnosti, znanosti, filozofije itn. Služenje intelektualcev Razredu in Narodu oziroma Naciji, predvsem pa neprestano prevajanje idej v jezik prakse (politike) na koncu koncev zabrišeta nujno razliko med kulturo in politiko.

Na drugi strani se političnim intelektualcem zastavljajo dileme, kako zapustiti "slonokoščeni stolp", kateremu političnemu taboru se pridružiti in kako zastaviti svojo dejavnost, da bo imela ta kar največji učinek pri prepričevanju čim večjega števila ljudi. Politični intelektualci imajo večne težave pri vsklajevanju svojih lojalnosti do politike in do svoje osnovne (intelektualne) izbire. Tudi niso gotovi, ali so uspešni pri svojih političnih stremljenjih, in njihova politična kariera je prej kratka kot dolga. Tvegali bomo izzivalno misel, da so pri svojem delu bolj uspešni tisti intelektualci, ki se ne sklicujejo na železne "zakone narave" ali pa na reševanje "ugank zgodovine". Političnim intelektualcem pomeni ponavadi vplivanje na oblast ali participacija na njej več kot njihova intelektualna (profesionalna) usposobljenost. Ko vstopi tak intelektualec na politično tržišče, je razumljivo, da se mora podrediti njegovim zakonom oziroma pravilom igre. Če pri tem poskuša vseeno narediti politiko bolj "znanstveno", se ujame v novo past, t.j. v bistvu naredi znanost bolj politično, kot je potrebno.

Hamletovska dilema "podpisati ali ne podpisati" bo prav gotovo obstajala, dokler bodo obstajali intelektualci. Sam ne mislim, da morejo intelektualci povsem ubežati svetu politike, vendar to še tudi ne pomeni, da jim zaradi tega ni treba iskati "absolutnih" kulturnih in znanstvenih resnic. Václav Havel je prepričan, da se morajo intelektualci v družbi (oziroma politiki) angažirati za to, da ohranijo, oziroma še več, da izboljšajo pogoje svojega delovanja. Ernest Gellner deli intelektualce na "realiste" in na "romantike" in si ne zna preprosto odgovoriti na vprašanje, kateri imajo (bolj) prav. Edward Shils je na drugi strani prepričan, da se bodo intelektualci vedno delili na tiste, ki bodo stregli bodisi nekim posebnim političnim interesom bodisi bodo primarno vztrajali za okopi absolutno pojmovanih kulturnih vrednot in na tej podlagi zasnovane takšne ali drugačne resnice. Prav tako sodi, da se intelektualci ponavadi čutijo bolj odgovorne za ohranjanje tradicij intelektualnih dosežkov, kot pa da bi bili predvsem odgovorni za pospeševanje blaginje političnih in civilnih kolektivitet.

V zvezi z družbeno vlogo intelektualcev je pogosto v rabi sintagma o njihovi politični odgovornosti. Seveda ima taka raba različne učinke, če o njej govorijo bolj ali manj dobronamerni intelektualci, povsem drugače pa je, če o njej govorijo apologeti avtoritarne oblasti. V zadnjem primeru je prej govor o grožnji, kot pa o čem drugem. Če že rabimo besedo "odgovornost", potem je ne gre uporabljati preveč ozko oziroma enostransko. Z njo moremo ali moramo misliti ne le na subjektivno odgovornost intelektualcev za posredne in neposredne učinke njihovih idej, temveč tudi na legitimnost njihovega delovanja, ki meri bodisi na to, da vpliva na odločitve, ki jih sprejema neka konkretna oblast oziroma politika, in da v njej tudi sodelujejo.

O odgovornosti intelektualcev je potrebno govoriti premišljeno in ne le previdno še zaradi nečesa drugega. Ko govorimo o njihovi odgovornosti ponavadi izhajamo bolj ali manj iz njihove povsem razvidne namere, kar pa ni skladno s spoznanjem, da kulturni in historični kontekst, s katerima intelektualci ne morejo poljubno razpolagati ali vplivati nanju v absolutnem smislu, podeljujeta uporabljenim besedam pomene, ki jih "konkretni intelektualci" (izraz, od katerega si je na primer veliko obetal Michel Foucault) sploh niso imeli v mislih. Če to povežemo še z momentom historičnih nasključnosti, si lahko predstavljamo, kaj vse se lahko izcimi iz tistega, kar je bila "avtentična" namera posameznega intelektualca. Tedaj ni presenetljivo, da se je ljudska modrost oprla na spoznanje, da vodi pot v pekel (tudi) z najboljšimi nameni. Problem govora o odgovornosti je prav tako problematičen v primeru, če se ta navezuje na njihovo statusno ali kolektivno pripadnost, tj. ko intelektualec kot posameznik ne pomeni nič. V preteklosti se je npr. na take intelektualce gledalo v funkciji zgodovinskih razrednih interesov, medtem ko je danes, še posebej v postkomunističnih družbah, prišel do izraza imperativ njihovega izključnega nacional(istič)nega "lakmusovega testa".

Ali smemo pesimistično skleniti, da nimajo intelektualci veliko problemov samo z razumevanjem tistega, kar je predmet njihovega iskanja resnice, temveč tudi sami s seboj? Pri taki ugotovitvi, če jo seveda sprejmemo, bi se lahko oprli na neko Kantovo trditev, če jo poenostavimo, češ da je tisto, kar sploh moremo razumeti v zvezi s svojimi lastnimi razmerami oziroma pogoji bivanja, omejeno kvečjemu na dojetje parametrov njihove nedoumljivosti. Ne vem, kako in koliko bi si s tako mislijo lahko pomagal na primer Václav Havel, če se omejimo samo na tega izmed številnih disidentov iz totalitarnih režimov, ki ga še danes očara naslednji paradoks. Gre za to, da so imeli totalitarni režimi na razpolago velikanska in dokaj učinkovita sredstva, s katerimi jim je dolgo uspelo v kalu zadušiti vsako znamenje upora in neposlušnosti, vendar so bili navkljub temu ves čas ranljivi, ko je šlo za najbolj elementarne resnice iz totalitarnega vsakdanjika. To je bila tista iskra, ki je nenčno tlela in proti kateri še nobena oblast ni iznašla pravega sredstva, s katerim bi jo lahko dokončno zatrla. Moč in izziv intelektualcev potemtakem resnično izhajata iz takšne nemoči močnih, ki če dobro premislimo, še zdaleč ni zanemarljiva.